

ШАХОВА МЕТАФОРА У СПОРТИВНИХ МЕДІАТЕКСТАХ

Мандич Тамара Михайлівна,

*доктор філософії зі спеціальності 035 Філологія,
викладач кафедри української і слов'янської філології
та журналістики*

Херсонського державного університету

T.Mandych@ksu.ks.ua

orcid.org/0000-0001-8404-0453

Метою статті є аналіз функціонування шахової метафори в українськомовних спортивних медіатекстах, присвячених різним видам спорту. Актуальність дослідження зумовлена популярністю спорту в Україні та увагою широкої аудиторії до спортивного контенту, емоційність та образність у якому автори спортивних новин та аналітичних статей забезпечують, зокрема, засобами вторинної номінації. Шахову метафору часто використовують у текстах суспільно-політичної тематики, однак особливості функціонування її в сегменті спортивної журналістики залишається недостатньо висвітленим, чим обґрунтовано наукову новизну обраної теми.

Серед основних **методів**, що дозволили виявити та систематизувати випадки метафоричного вживання шахових термінів, зафіксувати їх переносне значення та з'ясувати функції у спортивному медіатексті, – контекстуальний аналіз, метод метафоричного моделювання, а також загальнонауковий описовий метод і узагальнення.

У **результаті** аналізу текстів, присвячених іншим, крім шахів, видам спорту й опублікованих у 5 спортивних медіа, а саме «ТСН.Преспорт», «Футбол 24», «Чемпіон», «SPORTARENA» та «UA-Футбол», виявлено і проаналізовано функціонування таких шахових термінів, як «гамбіт», «гросмейстер», «дебют», «ендшпіль», «мат (дитячий мат)», «пат», «рокіровка», «цейтнот», «цугцванг», «шах», «шахи». Найчастіше такі випадки зафіксовано у новинах і статтях про футбол і бокс. Для систематизації виявлених метафор запропоновано розглядати метафоричну модель СПОРТ – ШАХИ, структура якої передбачає фрейми «Шахова партія», «Стадії шахової партії», «Кризові позиції» і «Шахіст».

Висновки. Шахові метафори спонукають читача до асоціативного мислення та виконують змістові й оцінні функції у спортивному медіатексті, оскільки їх використовують для підкреслення окремих характеристик спортивних подій чи епізодів, результатів змагань чи проміжних позицій, діячів спорту і пов'язаних із ними ситуацій. З огляду на системність використання шахових метафор авторами у низці їх публікацій є підстави вважати такі мовні одиниці елементами індивідуально-авторського стилю спортивних журналістів. Перспективним вважаємо подальший аналіз семантики та функцій шахової метафори в текстах різних стилів і жанрів.

Ключові слова: метафорична модель, медіа, спортивна журналістика, українська мова, шахова термінологія.

CHESS METAPHOR IN SPORTS MEDIA TEXTS

Mandych Tamara Mykhailivna,
*Doctor of Philosophy in Philology,
Lecturer at the Department of Ukrainian and Slavic
Philology and Journalism
Kherson State University
TMandych@ksu.ks.ua
orcid.org/0000-0001-8404-0453*

The **purpose** of this article is to analyse the use of chess metaphors in Ukrainian-language sports media texts devoted to various sports. The relevance of the study is determined by the popularity of sports in Ukraine and the attention of a wide audience to sports content, the emotionality and imagery of which is provided by authors of sports news and analytical articles, in particular, through secondary nomination. The chess metaphor is often used in socio-political texts, but the specifics of its functioning in the segment of sports journalism remain insufficiently covered, which justifies the scientific novelty of the chosen topic.

The main **methods** used to identify and systematise instances of metaphorical use of chess terms, record their figurative meaning and determine their functions in sports media texts include contextual analysis, metaphorical modelling, as well as general scientific descriptive methods and generalisation.

As a **result** of analysing texts devoted to sports other than chess and published in five sports media outlets, namely “TSN. Prosport”, “Futbol 24”, “Champion”, “SPORTARENA”, and “UA-Futbol”, the functioning of such chess terms as “gambit”, “grandmaster”, “debut”, “endgame”, “checkmate (scholar's mate)”, “stalemate”, “castling”, “time trouble”, “zugzwang”, “check” and “chess”. Most often, such cases were recorded in news and articles about football and boxing. To systematise the identified metaphors, we propose considering the metaphorical model SPORT IS CHESS, the structure of which includes the frames “Chess game”, “Stages of a chess game”, “Crisis positions” and “Chess player”.

Conclusions. Chess metaphors encourage the reader to think associatively and perform content-creating and evaluative functions in sports media texts, as they are used to emphasise certain characteristics of sporting events or episodes, competition results or intermediate positions, sports figures and related situations. Given the systematic use of chess metaphors by authors in a number of their publications, there is reason to consider such linguistic units as elements of the authorial idiolect of sports journalists. We consider further analysis of the semantics and functions of chess metaphors in texts of various styles and genres to be promising.

Keywords: metaphorical model, media, sports journalism, Ukrainian language, chess terminology.

1. Вступ

У сучасних спортивних медіа досить активно функціонують шахові метафори. Ідеться про тексти, присвячені не безпосередньо шахам, а іншим видам спорту, серед яких переважають футбол і бокс, де шахову термінологію вжито в переносному значенні для оцінювання й уви-разнення певної якості спортсмена, команди, тренера або ж змагання чи окремого епізоду. Такий підхід вимагає розуміння значення шахових термінів, більшість із яких є загальнови-домою. Однак знання про позначену терміном шахову позицію або характеристики шахіста дозволяють читачеві провести коректні за змістом паралелі з іншим видом спорту, повноцінно розшифровуючи закладене автором тексту метафоричне значення.

Метою статті є аналіз шахової метафори з погляду її семантики та функцій у спортивних медіатекстах.

Для досягнення мети застосовано контекстуальний аналіз, що сприяв виявленню випадків вживання шахових термінів у переносному значенні в текстах спортивних новин і аналітич-них статей; метод метафоричного моделювання, за допомогою якого систематизовано мовні одиниці та простежено механізми зрушення семантики; описовий метод, що дозволив більш детально схарактеризувати присутність шахових метафор у спортивних медіатекстах; і уза-гальнення, за допомогою якого визначено основні тенденції такого слововживання.

Джерельну базу сформували публікації на сайтах «ТСН.Преспорт» (далі – ТП), «Футбол 24» (далі – Ф24), «Чемпіон» (далі – Ч), «SPORTARENA» (далі – SA) та «UA-Футбол» (UA-Ф). У наведених ілюстративних прикладах авторську орфографію та пунктуацію збережено. Подано назви видань, дати публікацій, за наявності інформації на сайтах – авторів цитованих спортивних новин і аналітичних статей.

2. Аналіз останніх досліджень і публікацій

Шахова метафора досить поширена в текстах суспільно-політичної тематики й неодноразово досліджена на матеріалі різних мов: О. Польова відзначає символічність шахів у турецькій картині світу та ілюструє відповідну реалізацію метафор у промовах турецьких політиків (Польова, 2021: 113); М. Скрипник наводить традиційний вислів «шах і мат» на позначення успішних чи переможних дій політика, омовлених у польських медіатекстах (Скрипник, 2019: 375); Л. Павлюк звертає увагу на витоки шахової метафори в контексті геополітики і її сучасні евфемістичні та гротескно-негаційні відтінки (Павлюк, 2019: 340); Н. Костусяк аналізує кореляцію *війна – гра в шахи*, актуалізовану в українському медіапросторі останніх років (Костусяк, 2023: 34); А. Бошков на прикладі англomовного матеріалу пояснює інтерпретацію боротьби з ковідом як гру в шахи проти монстра-генія (Бошков, 2024: 33). Тож шахова метафора має як уже традиційне вживання, так і відповідно до сучасних реалій набуває нових форм реалізації. Утім її функціонування у спортивних медіатекстах потребує більш детального дослідження.

Проаналізувавши тексти спортивної тематики і згрупувавши виявлені метафори за їх значеннями і функціями, пропонуємо розглянути фрейми «Шахова партія», «Стадії шахової партії», «Кризові позиції» та «Шахіст», що формують метафоричну модель СПОРТ – ШАХИ.

3. Фрейм «Шахова партія»

Будь-яке змагання, що передбачає суперництво двох сторін, може бути представлене як гра в шахи між двома тренерами та/або спортсменами чи командами. В українських медіа, за власними спостереженнями, особливо активно таким прийомом користуються автори текстів про футбол і бокс. До прикладу, фіксуємо метафори *гра у шахи* (Чернявський І., Ч, 18.04.2024), *грає у шахи* (Войченко Б., Ч, 01.02.2025), *партія у шахи* (Костенюк С., Ф24, 28.10.2020), *футбольні шахи* (Костенюк С., Ф24, 16.09.2020), *шахи* (Костенюк С., Ф24, 28.10.2020), *шахова партія* (Ф24, 03.07.2016), що спрямовані на загальний опис події з акцентом на вагомості стратегії і тактики та інтелектуалізації фізичного протистояння. Напр.: *З тактичної точки зору, цей матч нагадував партію у шахи* (Костенюк С., Ф24, 28.10.2020); *Команди грали тактично дуже грамотно, що нагадувало шахову партію між наставниками* (Ф24, 03.07.2016).

Вплив тренерів на перебіг змагання, їхні підказки чи зроблені зміни можуть асоціюватись із *ходами* (Костенюк С., Ф24, 28.10.2020) шахових фігур, що впливають на позицію і подальший розвиток гри. Напр.: *У різних фазах гри тренери відзначалися цікавими ходами* (Костенюк С., Ф24, 28.10.2020). Закономірно, що простір для змагання представлено метафорою *на футбольній шахівниці* (Салівон М., Ч, 26.12.2024). Напр.: *У ситуації ж, що склалася суто на футбольній шахівниці, у випадку, якщо переїзд у Париж залишиться реальністю лише на папері, браку варіантів в українського козака не буде* (Салівон М., Ч, 26.12.2024).

Рідше в текстах фіксуємо специфічну шахову термінологію. Якщо позиційна боротьба між реальними шахістами точиться за центр дошки як можливість домінування, то відповідна метафора означає перевагу та вигідну позицію в межах будь-якого змагального майданчика – рингу, стадіону тощо. Напр.: *У Конте умовно їх було більше, і саме він відразу зайняв стратегічно-важливу зону – центр дошки* (Костенюк С., Ф24, 28.10.2020). Наявність конкретних фігур на шахівниці, ураховуючи їх значення та потенціал, називають якістю матеріалу, тож така метафора позначає склад команди і його відповідність тактичній схемі. Напр.: *Проблема Каптру полягала лише у якості матеріалу, тобто у початковій наявності фігур* (Костенюк С., Ф24, 28.10.2020).

Позиційні зміни репрезентовані метафорою **рокіровка** (за словниками – **рокірування**), яка в більшості випадків вимагає уточнення виконавця чи локації. Відповідно до визначення «рокірування – 1) шаховий хід, при якому одночасно туру перемішують до короля, а короля переносять через туру і ставлять поруч із нею; 2) *перен.* спритний, добре продуманий маневр» (Сучасний словник іншомовних слів, 2008: 508) або ж «2. *перен.* Перегрупування сил для зміцнення своїх позицій» (Сучасний тлумачний словник української мови, 2009: 776). Саме в переносному значенні ця метафора позначає:

– зміну місць у турнірній таблиці / позицій у рейтингу: **Рокіровка у турнірній таблиці**. "Металург" Д – "Олімпік" – 4:2 (Ф24, 11.04.2015);

– зміну спортсменів / тренерів у складі / за статусом: **Зоря оголосила заявку на матч Ліги конференцій – рокіровка экс-форвардів збірної України** (Ф24, 30.07.2022); **Челсі – Вільярреал: іспанська оборона, хід конем Емері та ключова рокіровка Тухеля перед матом в ендшпілі** (Костенюк С., Ф24, 12.08.2021); **Чергова рокіровка на тренерському містку "Новари"** (Ф24, 06.03.2012).

Рідше фіксуємо розгорнуті метафоричні образи, сконструйовані за участі кількох шахових термінів. Як правило, вони мають відтінок процесуальності, демонструючи розвиток подій у динаміці та участь у них спортсмена чи команди. Напр.: **"Гірників" можна порівняти з ледачим гросмейстером, який, будучи фаворитом, більшу частину шахової партії клеїв дурня, втрачав свої фігури, але в кінці, залишившись з трьома пішаками та слоном, всіма силами намагається поставити мат супернику** (Грошев Г., УА-Ф, 17.04.2021); **Якщо говорити мовою шахів, Ентоні Джошуа в реванші розумно розіграв перевагу в кілька пішаків. Він не прагнув форсувати мат і просто дочекався, коли на годиннику Енді Руїса закінчиться час** (УА-Ф, 08.12.2019). У такий спосіб подано оцінку рівня підготовки та дій спортсменів, співвідношення сил суперників, реалізацію тактичного задуму, однак, припустимо, що сприйняття подібних метафор для читача, який загалом розуміється на шахах, може бути більш вдалим, ніж для тих, хто не знає принципів шахової гри.

4. Фрейм «Стадії шахової партії»

Якщо говорити про тексти, присвячені передусім командним ігровим видам спорту, то продуктивними для творення шахової метафори виступають назви фаз змагання, адже доволі тривалий хронометраж гри дозволяє за набором змістових характеристик зіставити її з відповідною стадією шахової партії.

Про початок змагання, його окремого відрізка або тренувального процесу пишуть із використанням терміна **дебют** у значенні «3) початок (перші ходи) шахової або шашкової партії» (Сучасний словник іншомовних слів, 2008: с.171). Оскільки інший лексико-семантичний варіант (Сучасний словник іншомовних слів, 2008: 171; Сучасний тлумачний словник української мови, 2009: 230; Словник української мови у 20 томах, т.4, 2013: 77) стосується першого виступу на сцені чи початку діяльності в певній галузі (підкреслимо, що й таке значення часто реалізується в контексті першого виступу спортсмена за команду чи у змаганні певного рівня), актуальним для нас є саме початок спортивної події чи процесу з характерним для нього розвитком. Ураховуючи активність уживання метафори **дебют** у спортивних медіатекстах, виокремлюємо кілька типових контекстів:

– про початок змагання – **дебют** (Валерко А., СА, 12.08.2025), **дебют бою** (ТП, 20.02.2021), **дебют гри** (Приходько М., ТП, 25.02.2024), **дебют зустрічі** (Приходько М., ТП, 18.04.2024), **дебют матчу** (Приходько М., ТП, 21.01.2023), **дебют поєдинку** (Валерко А., СА, 20.05.2025), **дебют протистояння** (Валерко А., СА, 07.09.2024), **затяжний дебют гри** (Валерко А., СА, 27.07.2025). Напр.: **У дебюті бою здавалося, що Джилей здобуде перемогу нокаутом** (ТП, 20.02.2021); **Це саме Владислав забив Ревері 1908 прямим ударом з кутового, чим дав своїй команді перевагу в рахунку вже в дебюті поєдинку** (Валерко А., СА, 20.05.2025);

– про початок окремого відрізка змагання – *дебют додаткового часу* (ТП, 29.07.2021), *дебют <...> половини гри* (ТП, 22.01.2014), *дебют <...> половини зустрічі* (Приходько М., ТП, 13.10.2022), *дебют <...> п'ятихвилинки* (Приходько М., ТП, 16.05.2021), *дебют <...> 45-хвилинки* (ТП, 01.12.2012), *дебют <...> раунду* (ТП, 04.07.2021), *дебют <...> сету* (SA, 10.06.2025), *дебют <...> тайму* (SA, 23.07.2025), *дебютна частина другого тайму* (SA, 07.10.2024), *дебютний відрізок* (Валерко А., SA, 26.05.2025). Напр.: *У першому таймі клуби обійшлися без голів, а в дебюті другої половини зустрічі французька команда зуміла відкрити рахунок* (Приходько М., ТП, 13.10.2022); *У дебюті другого раунду бійці пішли в розмін ударами* (ТП, 04.07.2021);

– про початок тривалого процесу (турніру чи тренування) – *у дебюті групового етапу* (ТП, 19.09.2013), *у дебюті <...> зборів* (ТП, 05.02.2016), *в дебюті турніру* (ТП, 14.09.2016), *в дебюті чемпіонату* (ТП, 23.07.2016). Напр.: *Наші футболісти в дебюті турніру, який відбувається в Колумбії, програли Бразилії з рахунком 1:3* (ТП, 14.09.2016).

Як зазначає З. Адилова, «за функціонально-змістовим характером дебютним назвам прийнято давати такі термінологічні відповідники: початок (зачин), дебют, партія, захист, гамбіт, варіант, система» (Адилова, 2018: 7). Зрідка у спортивних медіатекстах виявляємо такий варіант назви, як *гамбіт* – «початок шахової партії, у якій жертвують пішаком або легкою фігурою для забезпечення позиційної і тактичної переваги» (Сучасний словник іншомовних слів, 2008: 132). У зафіксованих прикладах до шахового терміна додають прикметник, що вказує на географічну належність учасників змагання – *африканський гамбіт* (Ф24, 16.06.2014), *турецький гамбіт* (Шемшученко С., Ч, 16.06.2008). Напр.: *"Друзі" Роналду проти Бундесмашини та африканський гамбіт. 1 тур. Анонс матчів груп F і H* (Копич М., Ф24, 16.06.2014); *Турецький гамбіт чехам* (Шемшученко С., Ч, 16.06.2008).

Відповідно завершальну стадію журналісти називають *ендішпіль*. За словниковим визначенням «ендішпіль – заключна стадія шахової або шашкової партії» (Сучасний словник іншомовних слів, 2008: 224), якій «передують дебют і мітельшпіль» (Сучасний тлумачний словник української мови, 2009: 285), тож значення заключності в новому контексті зберігається, однак поширення на інші види спорту додає такому слововживанню образності у випадках:

називання завершальної фази технічного чи тактичного складника змагання – *ендішпіль атаки* (UA-Ф, 18.04.2015), *ендішпіль комбінації* (UA-Ф, 26.04.2015), *ендішпіль контратак* (UA-Ф, 13.03.2015). Напр.: *Динамівці розіграли блискавичну комбінацію вдотик, в ендішпіль якої Сидорчук виконав коротку скидку на Ленса* (UA-Ф, 26.04.2015);

називання завершального етапу змагання – *ендішпіль гри* (UA-Ф, 14.10.2014), *ендішпіль зустрічі* (UA-Ф, 08.03.2015), *ендішпіль матчу* (Грачов І., Ч, 13.11.2024), *ендішпіль основного часу* (UA-Ф, 20.03.2015), *ендішпіль поєдинку* (SA, 06.03.2024), *ендішпіль <...> половини* (UA-Ф, 19.02.2015), *ендішпіль сезону* (UA-Ф, 05.07.2015), *ендішпіль <...> тайму* (Валерко А., SA, 07.04.2024), *ендішпіль чемпіонату* (Валерко А., SA, 11.07.2024). Напр.: *Ендішпіль матчу став одним із найемоційніших у новітній історії нашої збірної* (Грачов І., Ч, 13.11.2024);

називання завершального етапу змагання з додаванням прикметника, що акцентує увагу на характері цієї фази або результаті: *гольовий ендішпіль* (Ф24, 17.05.2014), *ефектний ендішпіль* (Шемшученко С., Ч, 22.03.2015), *нервовий ендішпіль* (UA-Ф, 27.03.2014), *результативний ендішпіль* (ТП, 21.10.12), *складний ендішпіль* (UA-Ф, 03.04.2015), *український ендішпіль* (Костенюк С., Ф24, 29.10.2020), *ураганний ендішпіль* (Ф24, 25.10.2015). Напр.: *Крім цього проблеми захисту харків'ян нікуди не зникли, але повноцінно з цього кияни скористатись не змогли, тому не уникли нервового ендішпілю у матчі, який мали вигравати без питань* (UA-Ф, 27.03.2014); *Дербі Манчестера: ураганний ендішпіль, нульова нічия* (Ф24, 25.10.2015).

Назву ще однієї фази шахової партії – *мітельшпіль* – «спорт. середня частина шахової партії, між дебютом та ендішпілем» (Сучасний словник іншомовних слів, 2008: 373) або «центральна

стадія шахової партії» (Сучасний тлумачний словник української мови, 2009: 483), поки не виявлено, що певною мірою може бути пов'язано, зокрема, з відсутністю особливо емоційних і змістовних епізодів посеред змагання, адже певні сенсації чи запекла боротьба більш вірогідні на початку або наприкінці.

5. Фрейм «Кризові позиції»

У спортивних медіатекстах використовують і назви шахових позицій, що ускладнюють гру або призводять до поразки, – *шах, мат, пат, цейтнот, цугцванг*.

Термін *цейтнот* вийшов за межі шахового дискурсу й розширив сферу вживання, що закріплено й у словнику: «1) *спорт.* у грі в шахи або шашки – нестача часу для обдумування ходів під час гри зі встановленим контролем часу; 2) *перен.* гостра нестача часу для виконання чого-небудь» (Сучасний словник іншомовних слів, 2008: 637). Виявляємо метафори, як-от *цейтнот* (Бойко І., SA, 08.10.2017), у *цейтноті* (Салівон М., Ч, 10.01.2025), *єврокубковий цейтнот* (UA-Ф, 06.11.2014), *постійний цейтнот* (Бойко І., SA, 29.09.2017), *турнірний цейтнот* (UA-Ф, 26.06.2014), *цейтнот поєдинку* (UA-Ф, 12.01.2023). Напр.: *Справжня причина – драма, яка розгорнулася у цейтноті поєдинку* (UA-Ф, 12.01.2023); *Турнірний цейтнот для Еквадору, але збереження честі* (UA-Ф, 26.06.2014).

Також звертаємо увагу на словосполучення *кадровий цейтнот* (Салівон М., Ч, 11.10.2024) і *часовий цейтнот* (Салівон М., Ч, 14.08.2024). Якщо у першому випадку метафоричне значення особливо виразне, то у другому – утворено плеоназм, адже обидва значення слова *цейтнот* безпосередньо пов'язані саме з браком часу. Напр.: *У часовому цейтноті Шовковський мусить довести до максимуму ефективність взаємодії ліній, а також змінити психологію колективу, який не завжди здатен тримати удар* (Салівон М., Ч, 14.08.2024).

Складність вибору подальшого кроку позначають терміном *цугцванг* – «*спорт.* вимушений, невігідний хід у шаховій грі» (Сучасний словник іншомовних слів, 2008: 643). У будь-якому виді спорту така метафора означатиме рішення, що призводить до погіршення становища. Напр.: *Піти не можна залишитися: Циганков і Динамо загнали себе в цугцванг* (Твердохліб А., Ч, 14.01.2023). Подібну функцію виконує термін *пат* – «*спорт.* положення у шаховій грі, при якому гравець не може зробити наступного ходу, не поставивши короля під удар, а тому партія вважається зіграною внічию» (Сучасний словник іншомовних слів, 2008: 432), однак варто зауважити, що на відміну від цугцвангу, який зіставляють саме з програшним становищем, пат може бути й позитивним завершенням шахової партії: якщо шахіст суттєво поступається матеріалом (кількістю і якістю фігур), то шляхом пату зводить результат до нічиєї, рятуючись від потенційної поразки. Реалізацію саме такого значення з метафорою *шукати пат* (Кучер М., UA-Ф, 18.09.2024) простежуємо у реченні *Таке відчуття, що усі 90 хвилин підопічні Індзагі шукали ось цей “пат”, адже нічия на “Етіхаді” їм цілком підходила* (Кучер М., UA-Ф, 18.09.2024). Однак у більшості випадків уживанням словосполучень *патова ситуація* (Лисак С., Ч, 23.01.2025), *ситуація <...> патова* (Валерко А., SA, 01.10.2023) підкреслюють обмеженість варіантів розвитку, що не призводить до бажаного, зокрема переможного, результату. Напр.: *Патова ситуація для Шахтаря* (Лисак С., Ч, 23.01.2025).

Загрозливий для одного з гравців хід позначають терміном *шах* – «2) у шахах – напад якої-небудь фігури на короля суперника, що створює загрозу мату» (Сучасний словник іншомовних слів, 2008: 649), а про остаточну поразку свідчить *мат* – «*спорт.* у шаховій грі – положення, при якому король не може захиститися і яке означає програш партії» (Сучасний словник іншомовних слів, 2008: 356); за тлумачним словником – «2. *кому, чому, перен., розм.* Безвихідне становище, кінець» (Сучасний тлумачний словник української мови, 2009: 466). Такі метафори фіксуємо в поодиноких прикладах: *Звичайно, без допомоги суперника не обійшлося: вилучення гравця “Брайтона” допомогло поставити не лише шах, а й мат “чайкам” у тому протистоянні* (Кучер М., UA-Ф, 20.02.2022); *Сьогодні на полі були футбольні шахи, але мат господарі*

поставити не змогли (Кучер М., УА-Ф, 18.09.2024). Окремим різновидом є дитячий мат, що полягає у швидкій перемозі шляхом атаки за участі ферзя на перших ходах ще до моменту розвитку всіх фігур. Ця комбінація є впізнаваною, тож програш дитячим матом можливий передусім у випадку гри з початківцем. У спортивному медіатексті така метафора теж символізує блискавичне досягнення результату та суттєву різницю суперників у класі. Напр.: *Саме словак поставив "дитячий мат" міланцям у попередньому матчі між цими командами на "Сан-Паоло", вирішивши все вже до сьомої хвилини* (Вургафт Л., УА-Ф, 21.10.2017).

6. Фрейм «Шахіст»

Високий професійний рівень, що стосується як тренерів, так і спортсменів, вербалізовано іменником **гросмейстер**, що, окрім значення «1) спорт. найвище спортивне звання у шахах і шашках, а також особа, яка носить це звання» (Сучасний словник іншомовних слів, 2008: 165; Словник української мови у 20 томах, т.3, 2012: 801), у деяких словниках уже має значення, марковане як переносне, – «про того, хто має вищий ступінь майстерності в якій-н. галузі» (Сучасний тлумачний словник української мови, 2009: 217), а також похідним прикметником **гросмейстерський**. Проаналізувавши спортивні медіатексти, виокремлюємо кілька значень, реалізованих такими метафорами:

– досягнення / персональний рекорд – **гросмейстерська вершина** (Ф24, 04.12.2019), **гросмейстерське досягнення** (Ф24, 26.07.2020), **гросмейстерська позначка** (Ф24, 07.02.2021), **гросмейстерський ювілей** (Ф24, 13.02.2021). Напр.: *Де Брюйне встановив гросмейстерське досягнення за 155 матчів АПЛ* (Ф24, 26.07.2020); *Мане підкорив гросмейстерську вершину АПЛ* (Ф24, 04.12.2019);

– статусність спортсмена / команди / тренера – **битва гросмейстерів** (Федорців А., Ф24, 11.09.2020), **гросмейстер** (УА-Ф, 13.06.2016), **футбольні гросмейстери** (Федорців А., Ф24, 11.09.2020). Напр.: *Ліверпуль проти легендарної втрати АПЛ, битва гросмейстерів у Лондоні та вишуканий Ле Класік: топ-5 матчів євровікенду* (Федорців А., Ф24, 11.09.2020);

– рівень виконавської майстерності – **гросмейстерський прохід** (Ф24, 17.03.2016). Напр.: *"Баварія" – "Ювентус": гросмейстерський прохід Морати та красивий гол Куадрадо* (Ф24, 17.03.2016).

Крім **гросмейстера**, фіксуємо метафору **шахіст-любитель** (Риженко О., УА-Ф, 23.05.2018) із протилежним значенням, спрямованим на підкреслення невпевненості та недостатнього рівня майстерності. Напр.: *Суперники обмінювалися володінням м'ячем на своїй половині, немов два шахіста-любителя боячись зробити невірний хід, тому просто пересували фігури по шахівниці* (Риженко О., УА-Ф, 23.05.2018).

7. Висновки

Отже, шахові терміни активно виступають метафорами у спортивних медіатекстах, присвячених різним видам спорту, серед яких домінують футбол і бокс. Як виявлено, поза сферою свого безпосереднього вживання вони надають якісну характеристику чи оцінку рівня майстерності спортсменів і тренерів, перспектив перебігу змагання та поточного результату з погляду потенційного виграшу, програшу або нічиєї, турнірних і кадрових позицій чи змін, фазам протистояння, а головне – позиціонують двобій представників фізично активних видів спорту як шахову партію, що підкреслює вагу не лише сили, швидкості і влучності, а й боротьби інтелектів та вдало обраних стратегій. Сукупність ужитих шахових термінів у ролі метафори дозволяє систематизувати їх у межах фреймів «Шахова партія», «Стадії шахової партії», «Кризові позиції» і «Шахіст» метафоричної моделі СПОРТ – ШАХИ. Актуалізація таких метафор у спортивних медіатекстах відбувається завдяки і мовотворчості спортивних журналістів, для яких шахова метафора стає елементом індивідуально-авторського стилю. Перспективним вважаємо подальше спостереження за шаховою метафорою у текстах, різних за тематикою, жанрами та стилями.

Література:

1. Адилова З. Т. Система шахових номенів термінологічного поля "дебют". *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова*. 2018. Вип. 16. С.5–11. URL: <https://enpuirb.udu.edu.ua/server/api/core/bitstreams/5221ceeb-0c97-440f-b228-01ca529a1df1/content>
2. Бошков А. В. Образно-ціннісний складник концепту "pandemic" в англomовному масмедійному дискурсі. *Збірник наукових праць «Нова філологія»*. 2024. Вип. 93. С. 28–34. <https://doi.org/10.26661/2414-1135-2024-93-4>
3. Костусяк Н. М. Міжтематична дифузійність спортивної лексики в медіатекстах періоду російсько-української війни. *Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського. Серія: Філологія. Журналістика*. 2023. Том 34 (73) № 3. С.30–35. URL: https://www.philol.vernadskyjournals.in.ua/journals/2023/3_2023/6.pdf
4. Павлюк Л. Риторичні фігури на геополітичній шахівниці: тропологічно-символічні ресурси в аналізі міжнародного конфлікту. *Вісник Львівського університету. Серія : Журналістика*. 2019. Вип. 46. С. 339–347. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VLNU_Jur_2019_46_45.
5. Польова О. Спортивні метафори в промовах турецьких політиків. *Актуальні питання гуманітарних наук: міжвузівський збірник наукових праць молодих вчених Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка*. 2021. Вип. 42. Т. 2. С. 111–115. URL: https://aphn-journal.in.ua/archive/42_2021/part_2/42-2_2021.pdf#page=111
6. Скрипник М. В. Метафора гри в сучасних польських медіа-текстах. *Прикарпатський вісник НТШ. Слово*. 2019. № 2. С. 371–377. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pvntsh_sl_2019_2_41.
7. Словник української мови : у 20 т. / НАН України, Укр. мовно-інформ. фонд ; гол. наук. ред. В. М. Русанівський ; наук. кер. проекту В.А.Широков. Київ : Наукова думка, 2012. Т. 3. 1120 с.
8. Словник української мови : у 20 т. / НАН України, Укр. мовно-інформ. фонд ; гол. наук. ред. В. М. Русанівський ; наук. кер. проекту В.А.Широков. Київ : Наукова думка, 2013. Т. 4. 1010 с.
9. Сучасний словник іншомовних слів / О. П. Семотюк. 2-ге вид., доп. Харків: Веста: Видавництво «Ранок», 2008. 688 с.
10. Сучасний тлумачний словник української мови: 100 000 слів / За заг. ред. д-ра філол. наук, проф. В. В. Дубічинського. Харків: ВД «ШКОЛА», 2009. 1008 с.

Джерела ілюстративного матеріалу:

1. «ТСН.Проспорт». URL: <https://tsn.ua/prosport/>
2. «Футбол 24». URL: <https://football24.ua>
3. «Чемпіон». URL: <https://champion.com.ua>
4. «SPORTARENA». URL: <https://sportarena.ua/>
5. «UA-Футбол». URL: <https://www.ua-football.com/ua>

References:

1. Adylova, Z. T. (2018). Systema shakhovykh nomeniv terminolohichnoho polia "debiut". [System Chess Nomina of Terminological Field "Debut"]. *Naukovyi chasopys NPU imeni M. P. Dragomanova [Scientific Journal of National Pedagogical Dragomanov University]*, 16, pp. 5–11. URL: <https://enpuirb.udu.edu.ua/server/api/core/bitstreams/5221ceeb-0c97-440f-b228-01ca529a1df1/content> [in Ukrainian].
2. Boshkov, A. V. (2024). Obrazno-tsinnisnyi skladnyk kontseptu "PANDEMIC" v anghlomovnomu masmediinomu dyskursi [Imaginative-Evaluative Component of the Concept "PANDEMIC" in the English-Language Mass Media Discourse]. *Zbirnyk naukovykh prats "Nova filohiia" [Collection of scientific papers "New Philology"]*, 93, pp. 28–34. <https://doi.org/10.26661/2414-1135-2024-93-4> [in Ukrainian].
3. Kostusiak, N. M. (2023). Mizhtematychna dyfuznist sportyvnoi leksyky v mediatekstakh periodu rosiisko-ukrainskoi viiny [Interthematic Diffusion of Sports Vocabulary in Media Texts during the Russian-Ukrainian War]. *Vcheni zapysky TNU imeni V. I. Vernadskoho. Serii: Filohiia. Zhurnalistyka ["Scientific notes of V. I. Vernadsky Taurida National University", Series: "Philology. Journalism"]*, 34 (73), 3, pp. 30–35. URL: https://www.philol.vernadskyjournals.in.ua/journals/2023/3_2023/6.pdf [in Ukrainian].
4. Pavlyuk, L. (2019). Rytorychni fihury na heopolitychnii shakhivnytsi: tropolohichno-symvolichni resursy v analizi mizhnarodnoho konfliktu [Rhetorical Figures on Geopolitical «CHESSBOARD»: Tropology and Symbolic Resources in the Analysis of Interstate Conflict]. *Visnyk Lvivskoho universytetu. Serii: Zhurnalistyka [Visnyk of the Lviv University. Series Journalism]*, 46, pp. 339–347. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VLNU_Jur_2019_46_45 [in Ukrainian].
5. Polova, O. (2021). Sportyvni metafory v promovakh turetskykh politykiv [Sports Metaphor in Public Speeches of Turkish Politicians]. *Aktualni pytannia humanitarnykh nauk: mizhvuzivskiy zbirnyk naukovykh prats molodykh vchenykh Drohobyskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Ivana Franka [Interuniversity collection of Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University Young Scientists Research Papers]*, 42, 2, pp. 111–115. https://aphn-journal.in.ua/archive/42_2021/part_2/42-2_2021.pdf#page=111 [in Ukrainian].
6. Skrypnyk, M. V. (2019). Metafora hry v suchasnykh polskykh media-tekstakh [The Metaphor of the Game in Modern Polish Media]. *Prykarpatskyi visnyk NTSh. Slovo [Precarpathian Bulletin of the Shevchenko Scientific Society. Word]*, 2, pp. 371–377. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pvntsh_sl_2019_2_41 [in Ukrainian].

7. Rusanivskiy, V. M. (Ed.). (2012). Slovnyk ukrainskoi movy : u 20 t. [Dictionary of the Ukrainian Language in 20 volumes] / NAN Ukrainy, Ukr. movno-inform. fond ; nauk. ker. proiektu V. A. Shyrokov. Kyiv : Naukova dumka, T. 3, 1120 p. [in Ukrainian].
8. Rusanivskiy, V. M. (Ed.). (2013). Slovnyk ukrainskoi movy : u 20 t. [Dictionary of the Ukrainian Language in 20 volumes] / NAN Ukrainy, Ukr. movno-inform. fond ; nauk. ker. proiektu V. A. Shyrokov. Kyiv : Naukova dumka, T. 4, 1010 p. [in Ukrainian].
9. Semotiuk, O. P. (2008). Suchasnyi slovnyk inshomovnykh sliv [Contemporary Dictionary of Foreign Words] / 2-he vyd., dop. Kharkiv: Vesta: Vydavnytstvo “Ranok”. 688 p. [in Ukrainian].
10. Dubichynskiy, V. V. (Ed.). (2009). Suchasnyi tlmachnyi slovnyk ukrainskoi movy: 100 000 sliv [Contemporary Explanatory Dictionary of the Ukrainian Language: 100,000 Words]. Kharkiv: VD “ShKOLA”, 1008 p. [in Ukrainian].

Sources of illustrative material:

1. “TSN.ProSport”. URL: <https://tsn.ua/prosport/>
2. “Football 24”. URL: <https://football24.ua>
3. “Champion”. URL: <https://champion.com.ua>
4. “SPORTARENA”. URL: <https://sportarena.ua/>
5. “UA-Football”. URL: <https://www.ua-football.com/ua>

Стаття поширюється на умовах
ліцензії відкритого доступу
CC BY 4.0

Дата першого надходження статті до видання: 25.02.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 25.03.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 28.04.2026